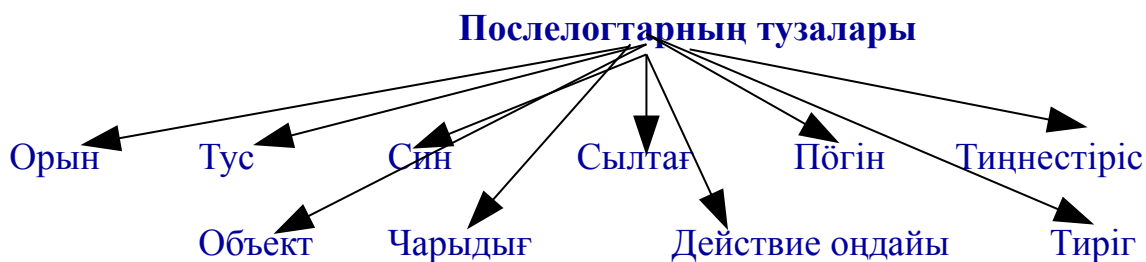


Послелогтарның тузалары. Послелогтарның тузазы хоостыра теелістері



Послелогтарның лексической паза грамматической тузалары пар полча. Имяларның падежін чарытчахтаны — грамматической тузазы полча, тус, орын паза аннаң даа пасха теелістерні іле итчеткені — лексической тузазы. Аннаңар аймах-пасха послелогтар, имяның хайдағ-да пір падеж формазынаң палғалызып, пасха-пасха тузаларны читір полчалар. Тиңнестіріңер пасха-пасха послелогтарнаң палғалысчатхан сығынғы падеж формаларын: *аннаң пасха, аннаң пеер, аннаң сығара, аннаң түзіре, аннаң оортах, аннаң иртіре*. Пу палғалыстар удур-төдір лексической тузаларынаң пасхалалчалар, че грамматической тузалары оларның пір — сығынғы падежтің тузазын іле көзідерге.

Послелогтар пір тузалығ паза көп тузалығ полчалар. Көзідімге алза: *сай* послелог тусты ла таныхтапча (*чыл сай, кўннің сай*), *чили* послелог, тізең, тиңнестірігні ле (*көнектең урған чили*) — олар пірер ле тузалығлар, че *ўчўн* послелог ікі тузалығ полча: ол сылтағны паза пөгінні таныхтап полча (*Наңмыр полған ўчўн, походха парбаабыс; амыр чуртас ўчўн кўресчелер*).

Послелогтарны пасха-пасха теелістерні таныхтапчатханы хоостыра мындағ пөліктерге чар саларға чарир:

1) **ОРЫН** послелогтары:

алдыра (*чазызар алдыра парча*),

азыра (*тағ азыра чўгўрче*),

арали (*ағастар аралы пас чөр*),

ибіре (*тура ибіре өсче*),

индіре (*тағ индіре чўгўр*),

кизіре (суз кизіре чўс),
кире (тураа кире ойла),
өтіре (суз өтіре тастар көрінче),
пастыра (чол пастыра оттар өсче),
пеер (чолдаң пеер турча),
сыгара (Азбаннаң сыгара Асхысха читіре кил),
тастых (аалдаң тастых турча),
теере (клубха теере үдес),
тобыра (түдүн тобыра көрінче),
төбін (таг төбін пар),
тогыр (чол тогыр турыбысхан),
удур (оларга удур кил),
хости (чолнаң хости турча),
чагын (аалга чагын турча),
читіре (арыга читіре пар),
чоғар (таг чоғар сых),
тастых (чолдаң тастых аал),

2) ТУС послелогтары:

орта (Наа чылга орта килген),
пасти (үс частаң пасти үгрен),
пеер (кичеедең пеер чоғыл),
сай (чыл сай кил),
сыгара (пу күннең сыгара сағы),
теере (иртенге теере сарнааннар),
читіре (он часха читіре ойнаан);

3) СИН послелогтары:

тооза (чай тооза аалда полган),
азыра (пір чўс азыра кізі чыылган),

артиинаң (артых) (килограмм артиинаң ал),
ибіре (чыл ибіре ағырған),
төбін (үстең төбін ағылба),
хыза (хойлар үс чүске хыза халған),
чагын (литрге чагын сүт),
читіре (үс күнге читіре пол);

4) **СЫЛТАҒ** послелогтары:

сылтаанда (арғыстарының сылтаанда килтір),
көре (сині көре үгренче),
үчүн (синің үчүн киліспеді),
хоостыра (тоғыс хоостыра килгем);

5) **ПӨГІН** послелогы: **үчүн** (часка үчүн күресче);

6) **ТИҢНЕСТІРІС** послелогтары:

чили (улуғлар чили чуртаңар),
осхас (чахайах осхас хызычахтар);

7) **ОБЪЕКТ** послелогтары:

орнына (Васяның орнына килген);
пасха (пабамнаң пасха кізі чоғыл),
тоғыр (миннең тоғыр полба),
хада (іңемнең хада чурта),
хоза (халасха хоза хайах пир);

8) **ЧАРЫДЫҒ** послелогтары:

тоғыр (оғырлардаң тоғыр күрезіг),
үчүн (чиңіс үчүн күрезіг);

9) **ДЕЙСТВИЕ ОҢДАЙЫНЫҢ** послелогтары:

чапсыра (хазаага чапсыра пүдір),

сіри (стенаа сіри турғыс),

хоостыра (план хоостыра тоғын);

10) **ТИРІГ** послелогтары:

настыра (радио настыра чоохтан),

хоостыра (тоғызы хоостыра піліп алча).

Пір послелог нинче-нинче тузаларны таныхтап полча. Иди, *азыра*, *чағын*, *читіре* послелогтар орынны, тусты, действиенің синін көзітчелер, *хоостыра* послелог сылтағны, тирігні, предметтің пілдіриин чарытча, көзідімге алза: *тағ азыра пар, пір күн азыра пар, килограмм азыра пир; минің хоостыра пайыпча, газета хоостыра пілче, чир хоостыра талазыг.*

Послелогтарның тузазы хоостыра теелістері

Послелогтарның хай піреелері тузазы хоостыра чағын — синонимичнай — тузалығ полчалар:

тағ индіре турча — *тағ төбін турча*;

агасха теере чүгүр — *агасха читіре чүгүр*;

чайгыдаң пеер килбеді — *чайгыдаң сыгара килбеді*;

чүс азыра кізі полған — *чүс артиинаң кізі полған*;

чыл ибіре тоғын — *чыл тооза тоғын*.

Послелогтарның аразында ідөк тоғыр — антонимичнай — тузалығ послелогтар парлар:

суг индіре чуртапча — *суг чогар чуртапча*;

арыгзар алдыра парча — *арыгдаң пеер килче*;

иртеннең сыгара сагы — *иртенге теере (читіре) сагы*;

чолдаң тастых турча — *чолга чағын турча*.

Чағын алай тоғыр тузалығ өөніңде орын, тус паза син послелогтары пол

полчалар.

Литература

1. Боргояков В.А., Медведева М.А., Кызласова И.Л., Чебодева Л.А. Хакас тілі. Морфология (Пос алынча чоох чардыхтары): үгредіг пособиезі/ В. А. Боргояков, М. А. Медведева и др. – Ағбан: Н. Ф. Катановтың адынаң хакас хазна университетінің издательствозы, 2018.
2. Грамматика хакасского языка [Текст] / Под ред. Баскакова Н.А. – М.: Наука, 1975.
3. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Лексика [Текст]. – М., 2001. – С. 692-693.
4. Хакас тілі. Морфология [Текст] / 021700.02 Филология (Хакас тілі паза литература) специальностьча үгренчеткен студенттерге үгредіг пособие / филнд Карповтың В.Г. редакциязынаң – Ағбан: Н.Ф. Катановтың адынаң Хакас хазна университетінің издательствозы, 2004. – С. 38-45.